

**AĞAOĞLU AHMED'İN TRABLUSGARB,
BALKAN VE I. DÜNYA HARBLERİ ESNASINDA
KALEME ALDIĞI
"BİRLİK VE BERABERLİK" YAZILARI**

Dr. FAHRİ SAKAL *

Aslen Azerbaycanlı bir aydın olan Ağaoğlu Ahmed (Karabağ, Şuşa 1869 – İstanbul 1939) ömrü boyunca kaleme aldığı binlerce yazısında üç konuya büyük önem vermiştir. Bunlar; mezhep ayrımı, fırka (parti) kavgası ve etnik kökene dayalı bölücü faaliyetlerdir. Belirtmiş olduğumuz harp yıllarında, onun, halkı ve aydınları millî birlik ve beraberlik içinde bulunmaya çağıran yazıları yüzlercedir. Ona göre bir "mevt-âver hastalık" olan mezhep ihtilafı Kafkasya ve Türkistan'da Müslümanları nasıl parçalamışsa¹ harp yıllarında siyasî kutuplaşmalarla birlikte gelen "tefrika belâsı" da aynı şekilde yıkıcı olmuştur.

Biz burada onun siyasî kavgalar esnasında düşülen tefrikacılık hastalığını kınayıcı yazılarına temas edeceğiz. Aynı konuda, o yıllarda genç bir subay olan Mustafa Kemal (Atatürk)'in bir mektupla belirttiği fikirlerini de hatırlatacağız. Anlaşılan, Osmanlılar son yıllarında ciddi bir "tefrika belâsına" giriftar olmuşlardı. Bunun edebiyata da yansıdığını görüyoruz. Zira devrin şairi "Girmese tefrika bir millete düşman giremez / Toplu vurursa yürekler onu top sindiremez" derken de aynı şeyi anlatmıştı. Bu konuda dikkatimizi çeken husus, yazarın bu fikirlerinin o zaman da, günümüzde de araştırmacıların ilgisini yeterince çekmemiş olmasıdır².

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

1 Ağaoğlu Ahmed, "İslam Devletlerinin İttihadı", *Tercüman-ı Hakikat*, (Kısaltma: TH), 4 Şubat 1915.

2 İttihatçıların Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Harbi'ndeki politikaları ve fırkacılık cereyanlarının orduya bulaşması neticesinde askerlerin takındıkları tavırları Ağaoğlu çok kınadığı halde, konuyu araştıran kişiler onun bu rolüne tek satırılık yer vermemişlerdir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, İstanbul 1989, s. 435-490; A. Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara 1994; Ayrıca genel bir değerlendirme için, Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki*, İstanbul 1986, s. 91-106.

Ağaoğlu'na göre "İslam milletlerinin mübtelâ oldukları müzmin marazların en mühliklerinden biri bu fırka veyahut tefrika belâsıdır". Bu yüzden birçok devlet istiklâlini yitirmiştir. Osmanlılar da bu illetin neticesinde yıkılışa doğru sürüklenmektedir. 1930'daki Serbest Fırka Hadisesi'nin tutarlı fakat hırçın demokrati, 1910'larda "kurtarıcı" olarak karşıladıkları "devr-i dilârâ-yı hürriyet"i istismara açık olduğu için tefrikayı güçlendirip zeval ve inhitatın gerçek âmili olmasından dolayı soğuk karşılıyordu³. Ağaoğlu'nun bu devirde siyasî partileri oldukça aşağılamış olduğunu görüyoruz. Bu önemsiz farklılıklar yüzünden birbirine düşmeyi bizim sosyal hastalığımız olarak bildiren yazara göre, hürriyet devrinde bu hastalığın adı "fırka" (parti) olmuştur. Aslında siyasî ve meslekî kuruluşlara oldukça önem veren bir aydın olarak tanıdığımız Ağaoğlu'nun burada karşı olduğu şey partiler değildir. O, partileri aldığımız Avrupa'nın siyasî ahlak ve zihniyetinin bizde bulunmayışından hareketle fırkaların farklı fikirlerinden dolayı birbirleriyle sürdürmeleri gereken meşru rekabetlerini kavgaya dönüştürmelerine karşıdır: "Üç seneden beri şu memlekette kaç fırka teşekkül etti... Her fırka... memleketin başına müdhiş bir darbe indirdikten sonra, devleti mühlik sarsıntılar, tezelzüller içinde bıraktıktan, vücud-ı milleti gayet vahim tehlikeler karşısında bıraktıktan sonra..." yok olup gittiler. "Vahdetiler, Adem-i Merkezîyetçiler, hizipçiler, müstakiller, demokratlar, Halâskârlar, İtilâfçılar... birer tufan gibi memleketin üzerinden geçerek, millet fertlerini birbiri üzerine saldırtarak kulûb-ı ümmete nifak ve şikak tohumu serpererek, efrad-ı aile arasında bile tükenmez bir adâvet ve husûmet saçıp gittiler. Meşrutiyet ve hürriyetin tesisi ile kendisini saadet ve refah arefesinde addeden millet ve devlet beş sene içinde bir an bile şu fırka kavgalarından, şu husûmet selinden dolayı rahat yüzü görmedi." Böylece halkımız hürriyetin hep menfi yönlerini müşahede ettiğinden o yüce fikirlere soğuk bakar oldu. Fikirlerini ve dimağlarını hürriyete göre hazırlamaya gerek görmedi⁴.

İçine düşmüş bulunduğumuz vaziyeti dinî açıdan da kusurlu bulan yazar, bu konuda şunları yazmıştır: "İki dünyada rehberimiz olan Resul-i Ekrem Hazretlerinin vaz' etmiş olduğu şu düstûr-ı saâdet-karîne biz aslâ riayet etmedik. İctihad perdesi altında milletin ruhunu, kalbini, hissiyât ve efkârını

3 A. Agayef, "Daû'l-Fırka veyahut Tefrika Belâsı, TH, 18 Kanunuevvel 1912.

4 Aynı yazı.

zehirledik. Efrad-ı millet içine fırka namı altında bir çok huşûnetler, husûmetler, adâvetler saçtık. Bu tarîk-ı hidayet ve necat değil, felâket ve nîkbete doğru sürükleyen bir yol idi. Felâketi gözümüzle gördük. Huzûr-ı Rabbi'l-Alemînde i'tiraf edelim ki, bütün bu felâketleri biz kendimiz hazırladık"⁵. Yazara göre tarih bu yola giren milletlerin mahvolduğunu gösteriyor. Devletleri hiç bir zaman düşman saldırıları yıkamaz; herkes kendi kuyusunu kazar, düşüncesindedir.

Ağaoğlu, Arnavutluk ve Balkanlardaki isyanlar esnasında memleketin her zamandan daha fazla istikrara muhtaç olduğundan hareketle, sürüp giden kördöğüşünün bitmesini istemiş ve "Cenab-ı Hakk cümlemize ihsân-ı hidâyet etsin!" diyerek ümitsizliğini bildirmiştir⁶. Onu bu türlü ümitsizliğe düşüren olaylar, bir tarafta Rumeli istikametindeki ayrılıkçı hareketler, diğer tarafta Arap ülkeleri ve doğu illerimizde asayiş bozucu hadiselerdir. O, Balkan faciaları karşısında hiç olmazsa Osmanlılığın doğuda huzur bulacağını sandıkları sırada, maalesef o istikamette de "Yeni bir saha-i velvele ve ızdırabın hazırlandığına, Osmanlılığın bu tarafta can bulmasına, kesb-i kuvvet etmesine yeni manialar" hazırlandığına dikkati çekiyordu⁷. Rusların ve Balkanlardaki diğer güçlerin çabalarıyla Arnavutluğun Türkiye'den koparıldığını ve artık bunu kabul ederek yeni maceralara atılmamamızı, "hâkimiyet-i âliye zinciri altında Osmanlılığın mütebâkî âzâlarını da imhâ ettirmemek" gerektiğini yazıyordu⁸.

Ahmed Bey siyasî kin ve ihtiraslarla yapılan mücadeleler esnasında devleti zarara soktukları teziyle diğer fırkaları suçlarken İttihat ve Terakî'yi hatadan münezzehten göstermiştir. Parti'nin fikir organı sayılan "*Tercüman-ı Hakikat*"teki yazıların başka türlü olması belki de imkânsızdı.

Liberal fikirleri ile Prens Sabahattin çizgisine yakın görülen yazarın, adı geçen gazetede yazdığı "Adem-i Merkeziyet" başlıklı yazıda bu fikre karşı olduğu görülür⁹. Bu konuda başka yazılar da yazmış, adem-i merkeziyet fikrinin Osmanlıyı parçalama taktiği olduğunu ısrarla işlemiştir¹⁰.

5 A. Agayef, "Afv-ı Umûmî", TH, 15 Şubat 1913.

6 A. Agayef, "Asayiş Berkemaldir", TH, 28 Ağustos 1912.

7 A. Agayef, "Vilâyât-ı Şarkîye Meselesi", TH, 22 Nisan 1913.

8 A. Agayef, "Garib Haller", TH, 7 Mayıs 1913.

9 A. Agayef, "Adem-i Merkeziyet 1", TH, 2 Eylül 1912; "Adem-i Merkeziyet 2", TH, 3 Eylül 1912; "Adem-i Merkeziyet 3", TH, 4 Eylül 1912; "Adem-i Merkeziyet 4", TH, 5 Eylül 1912.

10 A. Agayef, "Yine Berchtold'un Teklifi", TH, 21 Ağustos 1912.

Başta Avusturya hariciye nazırı Kont Berchtold olmak üzere, bazı Avrupalıların oyununa gelmemek için adem-i merkezîyet değil, ittihat ve ittifak istemektedir. Ona göre hariçte oynananlar birer tuzaktır. Batılılar ve onların yerli temsilcileri Balkanlarda Hıristiyan halka baskı yaptığımızı, oralarda ıslahat yapmamız gerektiğini söylemektedirler. Ağaoğlu bir "*Rumili Meselesi*"nin mevcut olmadığını sık sık belirtmiştir. Ona göre Rumili Meselesi'nin arkasında, oraya göz dikmiş birtakım devletler vardır. Bu oyunu milletçe farketmez isek o toprakları elde tutamayız, görüşünü ileri sürmüştür¹¹. Kont ve onun ağzıyla konuşan rical, devleti nereye götürdüklerinin farkında bile değillerdir. İsmail Kemal, Esat Paşa ve İsa Bolatin gibi kişiler ve hatta Sadrazam Ferid Paşa'nın büyük biraderi Süreyya Bey, Viyana'da Berchtold ile görüşüp güya Osmanlı halklarının hürriyet ve ıslahatına çalışıyorlar, diyerek aldatıldıklarını¹² belirtmiştir.

Aslında o yıllarda Balkanlar ve kısmen doğu illerimiz için ileri sürülen ıslahat projeleri ile bugünkü Doğu ve Güneydoğu sorunu bahanesiyle dile getirilen istekler büyük paralellikler arz etmektedir. Bugün insan hakları, demokrasi, özgürlük ve benzeri adlar altında yapılan talepler, o yıllarda ıslahat, müsavat ve adem-i merkezîyet adı altında lanse ediliyordu. Yazara göre Avrupalılar "Sâlib (haç) giren yere hilâl bir daha dönmez" şiarı ile hareket etmektedirler ve maksatları bu topraklarda devlet otoritesini zayıflatarak sâlibi hâkim kılmaktır. O, Müslümanların uyanık bulunmasını ve İslamın iki büyük milleti olan Türk ve Arap halklarının bölünmemesini, aynı şekilde Arnavutların da uyanmasını istemiştir. Milyonlarca Türk ve Arap batılı ülkelerin idaresi altında inlerken, şimdi Sırp lar bile Arnavutluk'ta Osmanlı idaresinin etkisi kırılır kırılmaz, kırk bin kadar masum insanı katletmişlerdir. Osmanlıyı ıslahat hususunda suçlayanlar, bu cinayetleri neden-se görmek istememektedir¹³.

Bu yıllarda Kont Berchtold'un fikri doğrultusunda adem-i merkezîyetçi yazılar *Tanzimat* gazetesinde sık sık görülmektedir. Bu yazılarda devletin çöküşünü önlemek için malum fikirler ileri sürülür. Ağaoğlu'na göre ise, Os-

11 A. Agayef, "Hükümetin Vazifesi", TH, 4 Teşrinievvel 1912; "Hükümet İttihadı Temin Etmelidir", TH, 15 Ağustos 1912.

12 A. Agayef, "Sulh ve Arnavutluk", TH, 3 Mayıs 1913; "Dahilde ve Hariçte", TH, 9 Eylül 1912; "Böyle Olacağı Muhakkak İdi", TH, 10 Eylül 1912; "Düşmana Karşı İttihad Edelim", TH, 3 Teşrinievvel 1912.

13 A. Agayef, "Arap ve Türk", TH, 28 Kanunievvel 1912.

manlı ülkelerinde Arabistan, Arnavutluk ve Cezayir-i Bahr-ı Sefid dışında millî ülke (territoire national) yani tek unsurun meskûn olduğu memleket yoktur. Dolayısıyla bu fikirler Osmanlı ülkesinde uygulanırsa, mezkûr üç ülkenin bizden ayrılmasına yol açacağı gibi, diğer yerlerde içiçe yaşayan halkların birbirlerini boğazlamasına ve devletin parçalanmasına da sebebiyet verecektir¹⁴. Zaten İsa Bolatin ve Bayram Sur gibi kişilerin önderliğindeki Arnavut hareketini Avusturya'nın dışında Rusya ve Balkan devletlerinin destekleme sebepleri de bu noktada yatmaktadır¹⁵.

Devleti yıkmaya yönelik bu dış oyunlara ilave olarak içeride de benzer haller vukubulmaktadır. Balkan harpleri esnasında düşmanlar birkaç cep-heden saldırırken din adamları, subaylar ve diğer memurlar kendi işlerini bırakıp hiç uğraşmamaları gereken politikaya bulaşmışlardı. Ağaoğlu bu konuda şunları yazmıştır: "Düşmanlar pâ-yı taht-ı hilâfet-i İslamiyenin ta surlarına kadar varmışlardır. Din, millet, şeriat, namus ve mevcudiyet hep tehlikededir. Bu tehlikenin bertaraf edilmesi için müessir ilaç ve en acil çarenin ittihat ve ittifak olduğunu herkes teslim eder. İşte bu münasebetledir ki, şu an-ı tarihiyede İslamiyetin geçirmekte olduğu buhran-ı azîm esnasında ulemanın ifâ edebileceği... makbul bir vazifesi vardır: ... Efrad-ı milleti ittihat ve ittifaka davet etmek"¹⁶.

Din adamlarından sonra ikinci sorumlular olarak basını ele almış olan Ağaoğlu şunları yazmıştır: "Matbuat kelimesi irad edildiği anda ben matbuatla mensubiyetim cihetiyle utanıyorum. Çünkü gazetelerin şu millet ve devlete yapmış oldukları fenalıkları görüyorum. Gazetelerin şu millet ve devlete vermiş olduğu rahneler ve yaralar, Balkan âfâtının tahribatından daha müessirdir. Bütün kin ve husûmetleri tahrik eden, tamir ve ıslah edilmez hale getirenler gazeteler ve gazeteciler oldu. Milletin giriftar olduğu müthiş hastalığın, nifak ve şikakın bu hale gelmesine sebep yine gazetelerdir. Başka milletlerde matbuat avâmil-i terakkî ve teâlî ve ittihad kaynağı olduğu halde; bizde ahlaksızlık, sebab-i tedennî, nifak, şikak, husûmet ve adâvet oldu. Gazeteler mukaddes hiç bir şey bırakmadılar. Her şeye, bütün maneviyata, bütün kudsiyata tecavüz ettiler. Namus, şeref, izzet-i nefis, aile, din, kavmiyet... her şey paymâl, istihza ve istihkâr edildi. Dün takdîs

14 A. Agayef, "Adem-i Merkeziyet 3", TH, 4 Eylül 1912.

15 A. Agayef, "Dahilde ve Hariçte", TH, 9 Eylül 1912.

16 A. Agayef, "Necat Kendi Elimizdedir", TH, 28 Kanunisanî 1913.

edilenler bu gün çamurlar içinde sürüklendi. Hürmet edilecek hiç bir şey kalmadı. Kullanılan lisan, savrulan şütüm, elfâz-ı müstehcene milletin zevkini bozdu. Kudsiyat ve maneviyyat ne kadar mümkün ise ezildi.

Fakat artık yeter oldu. Millet bu çirkef selinden iğrendi. Hiç olmazsa dünkü tebamız ve bugünkü düşmanımız olan Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan gazetelerinden bir ders-i ibret alalım. Bugün oralarda fırka ihtilafatı kalmamıştır. Allah rızası için şu zavallı milleti parçalamak cinayetinden tevakkî edelim. Artık müntebih olalım"¹⁷. Başka bir yazısında da "Menba-i felâket ve musibet ihtilâf ve nifaktır. Hariçten bize hiçbir musîbet varid olmamıştır" diyerek yalvarırcasına birlik ve beraberlik çağrılarını sürdürmüş; aksi halde Osmanlı Devletinin yıkılacağını iddia etmiştir.

Trablusgarb savaşından itibaren her tehlikeli anda vatanın içinde bulunduğu durumu yazıp milleti kurtuluş için fedâkârlığa çağırmuş olan yazar, aksi halde Fatih'lerin, Selim'lerin ve Yıldırım'ların bizi affetmeyeceğini belirtmiştir: "Bizler şu kahramanlara nisbetle ne kadar küçüğüz; yalnız onlara nisbeten değil, bugün Trablusgarb'ta vatandan uzak, ateş gibi yakıcı bir kıt'ada vatan şerefi ve namusu için düşmanlarla pençelesen mücahidlere nisbetle ne kadar küçüğüz. Biz hâlâ memleketin vahim anlar geçirdiği bir zamanda fırkaları ve tefrikaları düşünüyoruz."

"Evet Osmanlılar! Hakikaten vatan tehlikededir. Bu kelimeyi havi bulunduğu bütün mehabet ve dehşeti ile telâkki ediniz. Eğer vatan kelimesi yüreğimizden silinmiş ise, eğer bu kelime artık ne dimağımıza ve ne de kalbimize bir tesir bahşetmiyorsa elbette tefrika ve tefrika-bazlıkta devam ederiz ve vatani kendi elimizle boğmuş oluruz. Fakat eğer bizde... azıcık vatan hissi kalmış ise, azıcık hamiyet-i milliyeye mevcut ise şu vahim anda ne fırkayı ne tefrikayı ve ne kendimizi düşünmeyiz" diyerek düşüneceğimiz iki şeyin Osmanlılık ile İslamiyet olduğunu belirtmiştir¹⁸.

Ağaoğlu'nun burada Trablusgarb için ileri sürdüğü fikirlerin şaşırtıcı bir benzerini, zamanın Derne kuvvetleri komutanı Mustafa Kemal'in bir mektubunda da görüyoruz¹⁹. "Bizde buradaki vaziyet ve mukavemetimizle şan-ı millete mutabık bir netice istihsâli ümidi pek kolay iken son zamanlarda memleket dahilinde zuhur-yafte olan elemli levhalar bizi me'yûs etti.

17 Aynı yazı.

18 Agayef, "Yazık Şu Toprağa", TH, 18 Temmuz 1912.

19 İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul 1965, s. 1871-1872.

Bizim ahlâksızlığımızın, menfaatperestliğimizin derecesi ma'lûm idi. Fakat bunun hıyanet, denâet ve rezalet derecesine çıkabileceğini kat'iyen tasavvur etmiyorduk.

"İhtirasat, cehalet ve mantıksızlık yüzünden koca Osmanlı Devletini mahvedeceğiz. Kuvvetli bir Osmanlı İmparatorluğu vücuda getirmeyi tasavvur ederken, vaktinden evvel esir, sefil ve rezil olacağız.

"Askerlerin siyasetle iştigalden men'i için kanun yapmışlar. Ben iki sene evvel... "Askerleri bırakınız" dediğim için mürteci oldum, idama mahkûm edildim. Zaman ve hadisât her türlü hakayıki isbat ve izhar eder. Fakat bazen böyle bir darbe-i muhlike indirerek".

Atatürk'ün o zamanki fikirleri pek tabii olarak bir subayı olduğu Osmanlı Devletini korumaya yönelikti. O da Ağaoglu gibi hatalarımızın sonunda mahvolacağımızı ifade etmiştir. Ağaoglu'nun bu konuya temas eden başka yazıları da vardır: "Vazife Başına"²⁰, "Kurban Paralarını Harbe Vereyim"²¹, "Sir Edward Gray'in Beyanatı"²² gibi pek çok yazıda devletimizi kendi elimizle batırmakta olduğumuzu belirtmiştir. Türk, Arap ve Arnavut (olarak) kendi kendimizi mahvediyoruz²³ diye iddia etmiştir. İtalya'nın Trablusgarb'e asker çıkardığı sırada bazı subayların Manastır bölgesindeki ihtilâlcî tavırlarını kınayan yazar, askerlerin bunun gibi işlere karışmasıyla artık o memleketin sonunun gelmiş olacağını ileri sürüyordu. "Son dört yılda hep kargaşalık, hep 'itişâş, hep karşımda Müslümanları görüyorum! Türk, Arap, Arnavut... hep aynı hamurdan, aynı sudan yoğrulmuşlardır. Yazık bizlere ki, kendi ellerimizle değil yalnız kendi evimizi, belki Beytulâhı yıkıyoruz"²⁴. Benzer fikirleri ileri sürdüğü diğer bir yazıda şu ifadeleri kullanmıştır: "Ölen, öldüren, katil, cani, hain, asî, bağı hep biz Müslümanlar içinden çıkıyor. Beş seneden beri bu mülk ve devletin başına gelen bütün bela ve musibetlerin, matem ve felâketlerin müsebbibleri biz Müslümanlarız. Yekdiğerimizle uyuşamayan, yekdiğerimizin canına, namusuna, ırz ve şerefine tecavüz eden hep bizleriz... Tefrikaların âmilleri de bizleriz... Bu ne hâl-i gaflettir Ya Rabbi! Gazab-ı ilahîye mi düçar olduk? Bizi işlediğimiz günahlar dolayısıyla kahrederek, aklımızı perişan, gözlerimizi kör, kulak-

20 TH, 15 Mart 1913.

21 TH, 27 Teşrinievvel 1912.

22 TH, 3 Teşrinisani 1912.

23 Agayef, "Kendi Elimizle", TH, 3 Temmuz 1912.

24 Aynı yazı.

larımızı sağır mı ettin?"²⁵.

Harp yıllarında, bütün ihtilafları ve hatta bir hak olan siyasî propaganda ve particiliği bile terkedip birlik içinde olmamızı isteyen bir çok yazısını *Tercüman-ı Hakikat*'teki başyazı sütununda görmemiz mümkündür. Diğer gazete ve dergilerde de zaman zaman bu kabil yazıları çıkmıştır²⁶. Yaptığı birlik çağrılarına uyulmazsa düşmanlar en kötü halimizde bile, birlik içinde olamayacağımızı anlar ve işte o zaman işimiz gerçekten bitik olur, görüşünü ileri sürmüştür. Buna Kafkasya ve Türkistan'daki Türklerin Rus çizmesi altında ezilmesini örnek göstererek, şimdi orada "Kimseye iftirak ve ihtilaf için bile fırsat" vermediklerini; en ufak düşüncenin sahibi olan kafanın Rus Kozaklarının kılıcı ile uçurulduğunu²⁷ anlatmıştır.

Müslüman Arap ve Arnavut toplumlarının türlü adlar altında Osmanlıdan koparıldığı sırada, içimize siyasî ihtiraslar ve basit çıkarların etkisiyle devlet adamlarının birbirinin kuyusunu kazmasını tel'in eden yazar, bu yolun felaket olduğunu ısrarla savunmuştur. Ona göre, Bizans ve diğer devletlerin yıkılışı da aynen böyle olmuştur. "Devletler böyle yıkılır" diyen yazar, aklımızı başımıza almamızı istemiştir²⁸.

Burada akla gelen şey, onun fırkacılığın bu türlüsüne karşı olurken ne kadar samimi olduğudur. Gerçekten bu tür hareketlere karşı mıdır, yoksa o ad altında İttihatçıların rakiplerini mi suçladığı sorulabilir. Zira, fırka ihtiraslarını suçladığı yazılarında zaman zaman İttihatçılarının birliği sağlayacak tek güç olduklarını ileri sürmüştür. Askerin politikaya bulaşmasını Atatürk gibi o da kınamıştır. Ancak her ikisi de o yıllar için İttihatçılarının safındadır. Atatürk ve Ağaoğlu'nun diğer İttihatçılar (ın bazılarının)dan farkı askerlerin politikaya bulaşmamasında ısrarlı oluşlarıdır. Bir partiden çok bir militanlar topluluğu manzarası arzeden İttihat ve Terakki mensupları, askerlerin politikadan uzak durmasını bu halleriyle nasıl ve ne kadar samimi olarak isteyebilirlerdi? İttihatçı militanlığını gösteren en açık delil, onların Rumeli'de çıkardığı gazete ve dergilerin adlarıdır: *Top, Tüfek, Gülle, Mermi, Süngü, Kurşun, Kasatura, Hançer, Kılıç* vs... Bunlar Osmanlıların Balkan harbinde düşmanlara karşı kullandığı silahların adları değil, İttihatçı-

25 A. Agayef, "Müslümanlar Mütenebbih Olmayacaklar mı?", TH, 18 Haziran 1913.

26 Agayef, "Tehlike Karşısında", TH, 20 Temmuz 1912; "Düşmana Karşı İttihad Edelim", TH, 3 Teşrinievvel 1912; "Vahim Günler", *Sebilürreşad I*, (VIII), No: 21 (203), s. 410.

27 "Vahim Günler", aynı yerde.

28 Agayef, "Bir memleket Nasıl Mahv olur?", *Sebilürreşad I* (VIII), No:22 (204), s. 421- 422.

ların yayın organlarıdır. Bu isimler bir devrin zihniyetini anlatırken yoruma hacet kalmıyor. Oysa Ağaoğlu birbirine karşı silahlanmış bir millet istemiyor. "Hamiyet-mendan-ı millete" yaptığı çağrılarla orduya çuval yardımı yapmalarını²⁹, vatan evlatları cephede kendilerini kurban ederlerken kurban kesmenin anlamsız olduğunu, dolayısıyla kurban kesmeyip paraların yardım olarak orduya gönderilmesini istiyordu³⁰.

Ancak, her şeye rağmen Atatürk ve Ağaoğlu'nun birlik çağrıları elbette böyle bir atmosfer içinde muhataplarına ulaşım yeterli etkiyi yapamazdı. Tabii bu kör döğüşü devletin yıkılışına kadar sürüp gitmiştir.

29 A. Agayef, "Hamiyet-mendan-ı Millet", TH, 21 Kanunısani 1913.

30 A. Agayef, "Kurban Paralarını Harbe Verelim", TH, 27 Teşrinievvel 1912.